

«ІСТОРИОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ РСР» У КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРНОЇ ТА ПІЗНАВАЛЬНОЇ СИТУАЦІЇ КІНЦЯ 1960-х — ПОЧАТКУ 1970-х РОКІВ

1960-ті роки — складна й суперечлива доба в історії української соціогуманітаристики загалом та української історичної науки зокрема.

З одного боку, це — часи т. зв. хрущовської відлиги, відносної лібералізації радянського тоталітарного режиму та її згортання.

З іншого боку, саме на означене десятиліття припало пожвавлення української науки, зокрема помітне розширення її інституціональної мережі, понівеченої й зруйнованої вщент страшним молохом сталінських репресій 1930-х років. Відтак протягом 1960-х — на початку 1970-х років засновувалися спеціалізовані видання, започатковувалися багатообіцяючі наукові проекти, видавалися ґрунтовні монографії та збірники джерел з української історії тощо.

Цей процес не був ізольованим явищем на теренах тогочасної Радянської України. Схожі тенденції, хоч і з різним ступенем інтенсивності, побутували і в інших республіках СРСР.

Варто наголосити, що в 1960-ті роки на науковій авансені української історіографії поважну роль відіграло повоєнне покоління істориків, яке ввійшло в науку ще за сталінських часів. Ф. Шевченко, І. Гуржій, І. Бутич, О. Компан, О. Апанович, М. Брайчевський, Я. Дзира — далеко неповний перелік тих імен, які спричинилися до активізації тодішнього наукового життя.

Зауважимо, що тільки в 1957 р. був заснований постійний періодичний орган істориків у Радянській Україні — «Український історичний журнал», який спершу виходив як двомісячник.

Утім, розширення проблемно-тематичного й фахового дисциплінарного діапазону історичних студій потребувало відповідної інституціональної мережі, передусім, спеціалізованих історичних видань. Їхній брак особливо гостро відчувався вже на початку 1960-х років.

Ці потреби, звичайно, не міг задовольнити повною мірою «Український історичний журнал», хоч від 1965 р. цей часопис видався вже як щомісячник.

До того ж помітно розширилася й джерельна база українських історичних студій. Диференціювався й типо-видовий склад джерел, які потребували спеціалізованих видань для їхнього опрацювання та введення до наукового обігу.

Заразом ширилися студії з обсягу ряду дисциплін української науки — джерелознавства, медієвістики, спеціальних історичних дисциплін, історіографії тощо.

Хоч би як там було, протягом другої половини 1960-х — на початку 1970-х народилася низка спеціалізованих збірників як-то «Історичні джерела та їх використання» (К., 1964–1972. Вип. 1–7)¹, «Середні віки на Україні» (К., 1971–1973. Вип. 1–2), «Український історико-географічний збірник» (К., 1971–1972. Вип. 1–2). Поновлено випуск «Київської старовини» (1971. Вип. 1), яка мала виходити як щорічник.

Тоді ж розпочалася підготовка серії «Джерела з історії України» в межах якої був опублікований тільки «Літопис Самовидця» (К., 1971), підготовлений Я. Дзирою. Готувалася ціла низка інших науково-дослідних проєктів, монографій, колективних праць, збірок джерел тощо.

Втім, пізнавальна ситуація в тодішній українській історичній науці розгорталася досить складно, а часом і драматично. Протягом 1930–1950-х років дисциплінарне оформлення історіографії в Радянській Україні майже завмерло, як і низки інших дисциплін.

Врешті-решт, з наукового обігу зник сам термін «українська історіографія». Його замінили дефініції «історіографія історії Української РСР» та «історіографія історії України». Упродовж 1960–1980-х років формування дисциплінарного статусу української історіографії реалізовувалося в межах офіційної радянської доктрини.

Українська історіографія штучно вмонтовувалася в загально-російську схему історії історичної думки. Зокрема, канонічними стали тези про класову спрямованість історичної думки, єдність духовного, культурного та соціально-політичного життя Росії й України і т.п.

Водночас у радянській науці 1960-х років відбувалися важливі інституціональні зміни: впроваджувалися історіографічні виклади в університетські та вузівські курси викладання, вводилася відповідна спеціалізація в наукову номенклатуру, створювалися фахові координаційні структури та ін.

З'явилася й дидактична література та низка концептуальних праць з історіографії. Суттєво збагатився діапазон проблем з обсягу дисциплінарних вимірів історіографії, які активно обговорювалися в радянській науковій періодиці. Зокрема, у 1965 р. розпочалося видання історіографічного щорічника під грифом Інституту історії СРСР — «История и историки».

Щодо академічного статусу історіографії, то в тодішній радянській науці шириться кілька точок зору: 1) спеціальна історична дисципліна з більш або менш широким проблемним полем; 2) спеціальна галузь історичної науки; 3) складова частина суспільної думки.

В 1960–1970-ті роки остаточно утверджується поділ на історіографію донаукової (доакадемічної) та наукової (академічної) доби. Впроваджується й типо-видове розрізнення історіографії: загальна (вивчає розвиток історичних знань і науки в цілому), предметна (окремих країн, регіонів, наукових галузей, сфер людської діяльності) та проблемна.

В умовах лібералізації радянського режиму наприкінці 1950-х — на початку 1960-х років до наукового обігу знову входить термін «українська історіографія» (М. Марченко).

Постає і кілька точок зору щодо дисциплінарного статусу історіографії на українських обширах: спеціальна історична дисципліна, що вивчає вторинний процес — історію історичної науки та підпорядкована конкретно-частковим цілям (Ф. Шевченко); історія історичних знань, історія науки про розвиток людського суспільства та історичної думки (М. Марченко); складова частина суспільної думки певної епохи, що висвітлює розвиток історичних знань та історичної науки у зв'язку з суспільним процесом, боротьбою класів (М. Марченко) та ін.²

Створюються профільні кафедри в Харківському та Дніпропетровському університетах. Складається й коло авторів, які розробляють українську історіографічну проблематику (В. Дяди-

ченко, Л. Коваленко, Н. Комаренко, Ф. Лось, М. Марченко, А. Санцевич, В. Сарбей, Ф. Шевченко та ін.).

Низка дослідників вивчає проблематику, пов'язану з російською історіографією, історіографією історії СРСР (В. Астахов, В. Шевцов, І. Шерман та ін.).

На цій хвилі інституціональних та науково-організаційних перетворень засновується фаховий щорічник — «Історіографічні дослідження в Українській РСР». Його фундатором і першим редактором був Федір Павлович Шевченко (1914–1995), який у 1968–1972 рр. очолював Інститут археології АН УРСР.

Перший та другий випуски (К., 1968–1969, наклад 850 та 600 прим.) вийшли за редакцією — Ф. Шевченка, третій — п'ятий (К., 1970–1972, наклад — 600, 800 та 1600 прим.) — І. Гуржія, шостий (К., 1973, наклад 800 прим.) — П. Калениченка.

На сторінках «Історіографічних досліджень в Українській РСР» широко висвітлювалася наукова спадщина й історичні погляди українських істориків, подавалися критичні та бібліографічні огляди наукової літератури з історіографії України, розглядався історіографічний рівень розробки окремих проблем тощо³.

Звичайно, автори статей та матеріалів, які публікувалися в щорічнику, складали відповідну данину ідеологічним канонам радянського режиму. Втім, з початком ідеологічної кампанії «боротьби супроти буржуазного націоналізму» та чистки в академічних інституціях 1972–1973 рр., а також у низці українських видавництв і журналів, «Історіографічні дослідження в Українській РСР» розділили долю низки фахових видань.

Спершу з п'ятого випуску щорічника вилучили статті Ф. Шевченка про історичні погляди Б. Хмельницького, О. Апанович про П. Симоновського, Я. Дзири про Межигірський козацький літопис. Це робилося настільки поспішно, що в тексті анотації п'ятого випуску залишилася відповідна згадка про анонсовані публікації.

Проте навіть ці вилучення не врятували щорічник. Наклад наступного — шостого випуску був майже цілковито вилучений і знищений. Тоді ж був вилучений другий випуск «Середніх віків на Україні» (К., 1973), а також припинено видання інших спеціалізованих збірників...

«Історіографічні дослідження в Україні» були поновлені 1997 р. як неперіодичний збірник наукових праць. Відтоді вони видаються у вигляді спеціальних випусків присвячених відомим ученим або фахових збірників наукових праць.

Інформація про всі публікації, вміщені в 20 випусках «Історіографічних досліджень», подається в бібліографічному покажчику, який надрукований у цьому випуску.

¹ *Майборода Р. В., Шандра В. С.* Покажчики змісту архівознавчих та археографічних видань // Український археографічний щорічник. Нова серія. — К., 1992. — Т. 4, вип. 1. — С. 421–426.

² *Марченко М. І.* Українська історіографія (з давніх часів до середини ХІХ ст.). — К., 1959. — С. 3–10; *Шевченко Ф. П.* Історіографія — важлива історична дисципліна // Історіографічні дослідження в Українській РСР. — К., 1968. — Вип. 1. — С. 5–20.

³ *Комаренко Н. В.* О ежегоднике «Историографические исследования в Украинской ССР» (1968–1973) // История и историки. Историографический ежегодник. 1980. — М., 1984. — С. 16–32.